

Sayı : 2

Ekim 1971

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

TARİH ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1971

TÜRK TARİHİNE ÂİD ÇİN KAYNAKLARI

T'ang Chi

Dünyada Türk tarihi için Çin kaynaklarının önemi, hayli önceleri anlaşılmış, De Guignes¹ meşhur tarihinde Çin kaynaklarından istifade etmiştir. Türkiyemizde ise, ilk olarak De Guignes vasıtasıyla Süleyman Paşa Çin kaynaklarının malûmatından Türkleri haberdar etmiştir. Leon Cahun² de, Çin kaynaklarından tercümesiyle Türkler yine ondan haberdar olmuşlardı. Türk Tarih yazıcılığında Çin kaynaklarını dolaylı olarak E. Chavannes³ ve Julien⁴ tercümelerinden faydalanarak M. Şemseddin⁵ ilk olarak büyük ölçüde çoğu defa aynen almıştır. Fakat Türkiye'de Çin kaynaklarından istifâde, en geniş ölçüde W. Eberhard'ın Ankara Üniversitesi'ndeki hocalığı sırasında gerçekleşmiştir. Günümüzde Türkiye'de Çin kaynakları ile Ankara Üniversitesi Genel Türk Tarih Profesörü Dr. Bahaeddin Ögel⁶ ve sinoloji kürsüsü öğretim üyeleri çalışmaktadırlar.

Türk tarihi bakımından Çin kaynaklarının tahlili, elbette bu yapılanlarla kalacak değildir. Türkiye kitaplıklarından olmayan hazı resmî devlet tarihi dışındaki hususî tarihlerde, Türk tarihi için önemli kayıtlar hulanabilir. Onları da daha ilerde tahlil edeceğiz. Burada bu araştırmamı teşvik eden sayın Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Prof. Dr. Cengiz Orhonlu ile bazı me-

1 *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tartares occidentaux*, Paris, 1756-1758.

2 *Introduction à l'histoire de l'Asie Turcs et Mongoles des Origines à 1405*, Paris, 1896.

3 *Documents sur les T'ou-kiue occidentaux*, St. Pétersbourg, 1903.

4 *Documents historiques sur les Tou-kioue (Turcs) extrait du Pien-i-tien et traduit du Chinois*, Paris, 1864.

5 M. Şemseddin (Günaltay), *Muassal Türk Tarihi*, İstanbul, 1339-1340 h.

6 *Sino-Turcica*, Taipei, 1964.

selelerde yardımlarını gördüğüm Asistan Dr. Tuncer Baykara'ya teşekkür ederim.

1. Ş Ci

Ş Ci, 130 cilt olup, Han sülâlesi zamanında S-ma-çien (M.Ö. 145-86) isimli bir zat tarafından yazılmıştır. Çien'in lâkabı «Cj-çang» olup, Han sülâlesi zamanında vak'anüvis (Tai-ş-gung) olan S-ma-tan'ın oğlu idi. S-ma ataları da Co sülâlesi zamanında (M.Ö. 1122-255), vak'anüvis(Tai-ş) idi. Han'lardan U-di'nin hükümdarlığının. Cien-yüan ve Yüan-fing devirleri arasında (M.Ö. 140-110) S-ma-tan, vak'anüvis (Tai-ş-ling) oldu. M.Ö. 110 yılında S-ma-tan öldükten sonra, oğlu Çien yerine geçip, Tai-ş-ling yani vak'anüvis oldu.

Ş Ci, M.Ö. 107-8 yılından itibaren yazılmaya başlanıp, M.Ö. 91 yılında tamamlanmış, ancak gerekli düzeltmeler için, birkaç sene daha üzerinde çalışılmıştır. «Ş Ci» yazılmaya başlandıktan tamamlanmasına kadar 20 seneden fazla zaman geçmiştir. «Ş Ci»'nin mânâsı «Tarih Hatıraları» demektir. S-ma-çien, diğer tarihî kaynaklardan faydalanarak, bu «Eski Çağ Umumî Çin Tarihi» kitabını yazmıştır.

Eser, Huang-di (Sarı imparatoru, M.Ö. 2679)'den itibaren Han sülâlesinden imparator U-di (M.Ö. 122)'ye kadar 2636 sene süren tarihî olayları ihtivâ etmektedir. 526.500 kelime olup, 130 cilde ayrılmıştır. *İmparatorların Esas Biyografileri* 12 cilt, *Şecereler* 10 milt, *Çeşitli Bilgiler (kanun, müzik, nehir ve kanal, vergi, kurban ve din, örf ve âdet)* 8 cilt, *Soylu Aileler* 30 cilt ve *Diğer Önemli Şahsiyet Biyografileri için* 70 cilt ayrılmıştır.

Ş Ci kitabının Türk tarihi bakımından önemi : U-di (Beş İmparator)'nin Biyografilerinden (M.Ö. 2697) Han sülâlesinin Siao-u (U-di) adlı hükümdar Biyografisinin bir kısmına (M.Ö. 110) kadar iki bin altı yüz sene süre Çin tarihi biyografilerinde Siüing-nu ve ataları hakkında tarihî kayıtlar vardır.

a) Huang-di, Siüing-nu'ların⁷ atası olarak kaydedilen Süng-yü'lerle savaşmıştır (cilt 1). Yin sülâlesi zamanında (M.Ö. 1766-1154), (Çin'liler) Siüing-nu'ların atası addedilen Şien-yün'ler ile savaştilar (c. 3). Co'ların atalarının (Co sülâlesi M.Ö. 1122-255), Siüing-nu'ların atası Hun yi'ler ile münasebetleri de anlatılmıştır c. 4). Çin sülâlesi (M.Ö. 255-206) kurulmadan evvel Çin'lilerle Siüing-nu(Hu)'lar arasındaki münasebetler ve Çin impara-

7 Hsiüing-nu, Türkçe telâffuzuna göre, Siüing-nu olarak okunmaktadır.

torluğunun kurulmasından sonra, Çin ordusunun Siüing-nu'lara karşı seferleri 5 ve 6 ncı ciltlerdedir.

b) Han sülâlesinden sonra (M.Ö. 206), Siüing-nu'ların kuvvetlenip, ordularıyla Çin'e seferlere başlaması; Ping-çeng'de Han imparatoru Gao-cu'yu kuşatması (c. 8); İmparatoriçe Lü, imparator Uen-di ve Cing-di'nin Siüing-nu'larla barış siyâseti ve Siüing-nu'ların Han'lara karşı yine seferlere başlamaları (M.Ö. 189-140) 9, 10 ve 11 nci ciltlerdedir. İmparator U-di zamanında Han ordusunun Siüing-nu'lara karşı seferlere çıkması (M.Ö. 140-86) 12-20 nci ciltler arasında anlatılmıştır.

c) Han sülâlesinden itibâren general, başvezir ve halktan meşhur kimselerin kronoloji listesi balinde bulunan biyografilerinde, Han ve Siüing-nu devletleri arasındaki savaş ve barış münasebeti (M.Ö. 206-20) ve diğer hadiseler 22 nci ciltte anlatılmıştır.

d) Soylu Ailelerin hal tercümelerinden bazıları da Siüing-nu tarihi ile ilgili idiler. Meselâ Çin krallığının Kuzey Çin'deki Tik ve Hu'larla savaşı 39 ncu ciltde bulunuyor. Cao krallığının Hu'lardan öğrenerek elbiselerini tadil edip, süvari kuvveti kurmalarına ait bilgiler 43 üncü ciltde bulunuyor. Başvezir Çeng ailesi (cilt. 56) ve Siang-ho ünvanlı Co-bui ailesi biyografilerinde (cilt 57) de Siüing-nu'lara dair tarihî malûmat vardır.

e) Önemli Şahsiyet Biyografilerinden Çin sülâlesi generali Mong-tien'in (Ordos'tan) Siüing-nu'ları kovup, Çin Seddi'ni inşa ettiği öğreniliyor (c. 88). (Asî) Han kralı Sin ve Lu-guan biyografilerinden, Sin ve Guan'ın Siüing-nu'lara teslim olup, Sin ve Siüing-nu'larla beraber Han imparatorluğuna hücum etmeleri ve Ping-çeng'de Siüing-nu'ların Gao-cu'yu 7 gün kuşatmaları mufassal anlatılmıştır (c. 93; ayrıca bk. c. 94, 95, 100). U kralı Liü-bi, diğer yedi kiralı beraber isyan edince Siüing-nu'ları davet etmiştir (c. 106). M.Ö. 104'de, Şan-yü'yü öldürmek için Yen-men vilâyetindeki Ma'yi'de tuzak kurulması ve Han imparatorluğu ile Siüing-nu arasında harbin yeniden çıkması anlatılmıştır (c. 108). Han ordusunun Siüing-nu'lara karşı seferleri, meşhur general Li-guang ve oğlu (Şan-yü'ye teslim olan) Li-ling'in tercümesinde vardır (c. 109). Siüing-nu'ları mağlûp eden general Uei-çing'in yaptığı savaşlar cilt 109'da anlatılmıştır. 112'nci ciltde, pek eski tarihten beri Çin ve Siüing-nu arasındaki münasebetler ve Çin'in Siüing-nu'lara karşı en uygun siyasetinin ne olacağı anlatılmıştır.

f) 110. cildi teşkil eden Siüing-nu'ya ait kitap, Siüing-nu'lar hakkında en mühim ve original bir baberdir. Kitapta Siüing-nu'ların ataları, göçebe

hayatı, bayvanları, âdetleri, harp silâhları ve teknikleri, içtimaî durumları anlatılır. Sia sülâlesi (M.Ö. 2205)'nden itibaren Han sülâlesine kadar Siüing-nu'ların bareketleri ve (Çin'lilerle) münasebetleri anlatıldıktan sonra, Toman'ın Şan-yü'lüğe geçmesi kaydedilmiştir. Toman'dan sonra oğlu Maodun'un gençliği, babasını öldürmesine dair bikâye, Dung-hu ve Yüe-cj'leri mağlûp etmesi yazılmıştır. Siüing-nu'ların siyâsî teşkilâtı, asillerin soyadları, inançları, kanunları ve adlî sistemleri, cenaze törenleri, muaşeret ve protokol usülleri, yılda üç büyük toplantı yapmaları, harp durumu ve ganimet almaları kaydedilmiştir. Maodun, komşu ülkeleri ele geçirdikten sonra, Han'larla savaşa başlar ve Gao-cu'yu Ping-çeng'de kuşatır. Han'lar Siüing-nu'larla barış yapmak istediler. Siüing-nu'lar U-sun ve diğer 26 ülkeyi ele geçirdiler. Han Siüing-nu devletleri kardeşlik kurdu. (Han'lardan) Siüing-nu'lara teslim olan Cung-hang-ye, Şan-yü'ye yardım ederek, (Çin'i) fethetmek için bir plân hazırladı. Milâtdan önce 165 yılında, Siüing-nu'lar tekrar Han'lara büyük bir taarruza geçti. Bundan sonra iki memleket arasında bazan savaş, bazan barış oldu. Milâtdan önce 140 yılından sonra Han ordusu devamlı olarak Siüing-nu'ların üzerine yürüdü. Ayrıca Han ordusu da Siüing-nu'ların üzerine yürüdü. Ayrıca Han ordusu da Siüing-nu'ların sağ kolundaki bulunan ülkeleri ondan ayırmak için Orta Asya'ya sefere çıktı. Bu (M.Ö. 102) hükümdarlara ait kronolojileri kaydedilmiştir.

g) Ta-uan'a ait kitap (c. 123), Milâttan önce 140-127 yılları arasında, Orta Asya'yı ziyaret eden Han elçisi Çang-çien tarafından imparatora sunulan raporu ihtivâ eder, Han ordusunun Orta Asya'ya karşı yaptığı seferler hakkında malûmat bu kitap içine alınmıştır. Eski çağ Orta Asya tarihine ait en eski ve çok mühim bir kaynaktır⁸.

2. Han Şu

Han-şu, (Han kitabı), 120 cilt olup, yazarı 2. Han Son Han sülâlesi devrinde Ban-gu (M.S. 32-92) isimli bir zattır; esere babası başlamış olup, Ban-gu babasının başladığı işe devam etmiştir. Ban ailesi Han sülâlesi devrinde

8 «Ş Ci» nin bir kısmı E. Chavannes tarafından Fransızcaya tercüme edilerek «*Les Mémoires historique de Se-ma Ts'in*» ismi altında 5 cilt olarak (Paris 1895-1905) neşredilmiştir. Umumî Türk Tarih Kitaplığında «25 Sülâle Tarihi» serisinde bu eserin tamamı vardır.

yaşamış köklü ve âlim bir ailedir. «Ş Ci» kitabında ancak Han sülâlesinin imparator U-di devrine kadar tarihî hadiseleri kaydedilmiş, Milâtdan önce, 104 yılından itibaren tarihî olaylar yazılmamıştı. Bunun için Ban-biao, diğer tarihî kaynaklardaki malûmatı toplayarak, 65 biyografiyi hazırlamıştır. Oğlu Ban-gu babasının yerine geçip, henüz bitmeyen bu işe devam etti. Bu arada kendisi devlet tarihini şahsî fikirlerine göre değiştirmekle ithâm edilip hapsedilmiştir. Kardeşi Ban-cao saraya gidip, imparatora durumu zah ettikten sonra, imparator Ming-di onu serbest bıraktı. Ayrıca onu Lan-tai-ling-ş (yani vak'aniyivislik) görevine tayin etmiştir. Bundan sonra Ban-gu bütün gücüyle adı geçen tarihi yazmaya koyulmuştur. M.S. 82 yılına kadar, aşağı yukarı 20 sene den fazla çalıştıktan sonra, «Han Şu» kitabının yarısından fazlasını bitirmiştir. Sonradan annesinin ölümü sebebiyle memuriyetten ayrılmıştır. M.S. 89-105 yılları arasında Büyük General Duo-şien, hükümetçe cezalandırılıp, öldürülmüştü. Ban-gu da general Duo-şien ile ilgisi olduğundan dolayı hapsedilmiş, hapis hanece ölmüştür. Ban-gu öldüğü sırada, *Han-şu* kitabına ait 8 şecere tablosu, astronomi ve diğer biyografileri henüz bitmemişti. Bunun üzerine kız kardeşi Ban-cao çalışmasına devam edip, bu işi sona erdirdi. Böylece *Han-şu* kitabı üç yazar eliyle 30-40 yıl devamlı olarak çalışıldıktan sonra bitirilebilmiştir.

Han-şu, belli bir sülâlenin, Han devrinin tarihi idi. Ban-gu, yeni bir üslûp kurmuştur. Bundan sonra Çin'in resmî tarihleri hepsi bu üslûba göre yazılmıştır. İmparator Gao-cu ile U-di (M.Ö. 206-140) arasındaki İmparatorların Esas Biyografileri ve Diğer Önemli Şahsiyet Biyografilerinin çoğu Ş Ci kitabından, imparator Cao-di'den itibaren Uang-mang saltanatına kadar ki (M.Ö. 86-M.S. 20) yedi imparatora ait tarihî malûmat da Gia-kei ve Lio çin isimli iki zat tarafından yazılan kitaplardan alınmıştır. M.Ö. 104 senesinden sonraki malûmat babası Ban-biao tarafından hazırlanmıştır. Sekiz şecere tablosu ve astronomun biyografisini kız kardeşi ve Dong-guan-ma kendisinden sonra yazmışlardır. *Han-şu*, Han sülâlesinin M.Ö. 206-M.S. 23 yılları arasındaki tarihî olaylarını kaydeden bir yıllıktır. *Han-şu*'da, İmparatorlar Esas Biyografileri 12 cilt (11 imparator ve 1 imparatoriçe), Şecere Listesi 8 cilt (bunlar İmparator hanedanından başka soydan gelen Prenslar ve Beyler Listesi, İmparator hanedanından gelen Prenslar ve Beyler Listesi, Prenslar Listesi, İmparator Gao-cu'dan Uen-di'ye kadar (M.Ö. 206-149) başarı kazanan memurların listesi, İmparator hanedanı ile akraba olan Beylerin Listesi, Memurlar Listesi, Eski ve bugünkü meşhur şahsiyetler listesi) bulunur. 10 Kitap (yani Takvim; Örf, Âdet ve Müzik; Hukuk ve Ceza, Yiyecek

ve Maliye; Kurban ve Dinî Tören; Astronomi; Beş Unsur⁹; Coğrafya; Kanal ve Nehir; Edebiyat Kitapları) 18 cilt halinde olup, diğer Önemli Şahsiyetler Biografisi de 70 cilttir. Bunlardan en mühim olanı Siüing-nu'lara ait kitap (cilt. 64), Sii-yü kitabı (cilt. 66) ile Önemli Şahsiyet Biografilerinden bazılarıdır.

Han-şu kitabının Türk tarihi bakımından önemi : 1. İmparatorlar Biografileri 12 cilt olup, Han sülâlesinin kurucusu Gao-cu'dan itibâren imparator Ping-di'ye kadar (M.Ö. 206-M.S. 1) 12 hükümdar zamanında Siüing-nu'lar ve Han'lar arasındaki münasebetler kaydedilmiştir. Gao-cu'dan Cing-di'ye kadarki (M.Ö. 206-140) zaman Han sülâlesinin kuruluş, Siüing-nu'ların ise en kuvvetli çağları idi. Siüing-nu'lar Çin'i devamlı olarak istilâ edip, Han imparatorunu Ping-çeng'de kuşatmıştır. Han'lar Siüing-nu'lara barış siyâsetiyle karşı koymaya çalışmıştır (cilt. 1-5). U-di hükümdarlığı zamanında Han'lar 60 seneden beri hazırlandıktan sonra nihâyet Siüing-nu'lara karşı hücumla geçmişlerdir. Han'lar üç defa büyük sefere çıktıktan sonra Siüing-nu'ların kudretleri zayıflamıştır (cilt 6). Sonradan Siüing-nu reislerinden Hu-han-ye (Hu-han-siye) ve Çi-çi arasında taht için mücadele başlayıp, Hu-han-ye Han'lara teslim olmuş, Çi-çi ise Orta Asya'ya kaçmıştır. Çi-çi daha sonra Han'ların Orta Asya'daki askerî koloni kumandanlığı tarafından öldürülmüştür (cilt 8-9). Bundan sonra Siüing-nu'lar Han'lara tabi olmuştur. Ping-di imparatoruna kadar (M.S. 1) Han ve Siüing-nu'ların arasındaki tarihî olaylar yazılmıştır (cilt 9-12). Bunlardan en mühim olan U-di biyografisidir (cilt 6). Han'lar Siüing-nu'lara karşı seferlerinden başka, yeni cins atlar ele geçirmek için Orta Asya'daki Ta-uan (Fergana)'a da sefere çıkmış, U-sun'larla beraber Siüing-nu'lara saldırmışlardır (c. 6).

2. Şecere Listelerinden bazılarında Siüing-nu'larla savaşan generaller ve Han'lara teslim olan Siüing-nu kiral ve generaller isimleri ve diğer malûmat kaydedilmiştir (cilt 13, 14, 16, 17, 18). Bunlardan çok mühim biri İmparator Çing, U, Cao, Siüing, Yüan, Çeng ve Zuai hükümdarlığındaki başarı kazanan memurlar listesidir (cilt 17).

3. Yiyecek ve Maliye hakkındaki kısımlar; Siüing-nu'lara karşı koymak için, Han'ların Çin Seddi civarındaki vilâyetlerde toprağı işletmeye

9 Beş Unsur (U-hang); Altın, Ağaç, Su, Ateş ve Toprak. Eski Çin'lilerin inancına göre, dünya bu beş maddeden meydana gelmiştir. Bu beş madde de kendi aralarında birbirleriyle mücadele ediyorlardı. Dünyadaki insanlar arasında cereyan eden hâdiseler hep bu beş unsura bağlanıyordu.

başlamaları, Çin'de at beslemeleri, gerekli yerlere levâzım nakletmeleri, başarı kazanan askerlere ihsan edilen para ve mallar, savaşta kaybedilen at miktarı ve sair kaydedilmiştir. Ayrıca Uang-mang'un hükümdarlığında (M.S. 9-23), Uang-mang'ın Siüing-nu'ları küçük düşürmek için Şan-yü'nün damgasını değiştirdiği, bu sebepten Siüing-nu'ların yeni bir isyan çıkardıkları kaydedilmiştir (cilt 24a-b).

4. Beş Unsur hakkındaki kısımlar: Han'larla Siüing-nu ve Ta-uan'lar arasındaki harpler kaydedilmiştir (cilt 27a, b, c). Astronomiye ait kısmında Siüing-nu'lar ve Han'lar arasındaki harplere ait bilgi de vardır (cilt 26). Coğrafya kısmında Han'ların Siüing-nu'ların elinden bugünkü Gan-su (Kan-su) eyaletinin batı kısmını alıp, oralarda U-uei, Çang-yi, Cio-çüan ve Dun-huang isimli dört vilâyet kurmaları zikrediliyor. Ancak bu dört vilâyette Çince olmıyan bazı şehirler vardır (cilt 28). Kanal ve Nehirlerden bahseden kısmında Siüing-nu'lara ait verilen malûmat çok azdır (cilt 29).

5. Önemli aile ve kavimlere ait nesil ve şecereler (genealogy) daha dikkate değerdir :

a) Çin sülâlesi zamanında (M.Ö. 255-209), general Mong-tien Siüing-nu'larla savaşmıştır. Fakat onun hakkında az malûmat var (cilt 31).

b) Han-uang-siin (Han Kıralları Siin) biyografisinde Han-uang-siin'in Han imparatora karşı isyan edip, Siüing-nu reisi Maodun'a teslim olması, Siin'in tavsiyesiyle Siüing-nu'larla Han'lar arasında büyük bir harp çıkması, Maodun'un Ping-çeng şehrinin 10 li¹⁰ yakınındaki Baiding kalesinde Han imparatoru Gao-cu'yu yedi gün kuşatması, Gao-cu'nun, Çeng-ping isimli bir zatın teklifiyle Maodun'un karısı Üen-ci'ye rüşvet verdikten sonra kuşatmadan kurtulması tafsilâtlı olarak anlatılmıştır (cilt 33. Ayrıca bk. cilt 34, 41, 43). Han sülâlesi hanedanından gelen U kralı Bi isimli bir prens diğer yedi kiral ile beraber hükümete karşı isyan ettikleri esnada, Siüing-nu'ları da beraber hücumla dâvet ettiler (cilt 35, 38).

c) Han imparatoruna teslim olan Şan-yü'nün bastalığından saraya gelemeyip, imparatora selâm vermediğinden dolayı, saraydaki memurların Siüing-nu, U-sun ve Han devletleri arasındaki münasebetleri tartışmaları 45'nci cilttedir. Cia-yi biyografisinde, Cia-yi isimli bir zatın Han imparatoruna Siüing-nu'ları yenmek için ne gibi plânlar gerektiği ve bu husustaki

10 Li, Çin uzunluk ölçüsüdür, tahminen 1 «li», 500 metredir.

tavsiyeleri vardır (cilt 48, 64; bu husustaki diğer malûmat için bk. c. 50). Ço-çui biografisinde, bu zatın imparatora askerî bakımdan Siüing-nu ve Han arasındaki farkları belirtip, Siüing-nu'ları yenmek için ne gibi tedbir almalarına dair rapor vardır. Bu biyografi askerî, stratejik ve savaş tekniği bakımından çok önemlidir (c. 49). Siüing-nu'lardan kiralı Hun-siye tebaasıyla beraber Han'lara teslim olduktan sonra, imparator onu iyi karşılamak için, halktan fazla para ve mal toplamış, bunun için de Çin'de iç kavga çıkmıştır (c. 50).

d) Han-an-gui biografisinde, Han'ların Şan-yü'yü öldürmek için, Çin Seddi civarındaki Ma-yi şehrinde tuzak kurdukları, ancak Şan-yü'nün bunu anlayıp, tuzaktan kaçtığını öğreniyoruz (c. 52). General Li-guang (torunu Li-ling) ve Şu-cien biografisinde, general Li-guang ve torunu Li-ling'in Siüing-nu'larla yaptığı savaşları, sonradan Li-ling'in Siüing-nu'lara teslim olup, Siüing-nu'nun Yio-şiao kiralı (Sağ kol kiralı) olduğu, Şu-cien'in oğlu Şu-cien'in oğlu Şu-u'nun, Han elçisi olarak, Siüing-nu memleketinde 19 sene zoraki kaldığı kaydedilmiştir. Bu biyografide Siüing-nu ve Han devletleri arasındaki diplomatik münasebetler, Siüing-nu'ların ahlâkî inançları ve saire hakkında da bilgi vardır (c. 54). General Uei-çing ve Hui-çü-ping biografisinde, Han büyük ordusunun Siüing-nu'ların üzerine yaptığı seferler ve Siüing-nu'ların kayıpları kaydedilmiştir. Bu biyografide Siüing-nu'lara ait bazı şehir isimleri geçiyor (c. 55).

General Cang-cien ve Li-guang-li biografisinde general Cang-cien'in Orta Asya'yı ziyaret ettikten sonra imparatora sunduğu raporlar, Siüing-nu ve U-sun'lar arasındaki münasebetler, Fergana'daki «*kan terleyen at*» hakkında bilgi ve sair tarihî malûmat kaydedilmiştir. General Li'nin Fergana'daki «*kan terleyen at*»'ları ele geçirmek için, Han ordusunun Fergana'ya yaptığı seferleri de içine alır (c. 60. Ayrıca bk. c. 61. Bu cilt Şan-yü'nün memuriyete tayin prensibinden de bahseder).

e) Cin-jz-di biografisinde, Cin aslında Siüing-nu Sio-tu kiralının oğlu idi. Bu ciltte Siüing-nu'lara ait Tanrıya kurban etmek için hazırlanmış olan «Demir adamı», Sio-tu'nun öldürülme ve Kun-siye kiralının Han'lara teslim olma sebebi, Siüing-nu'ların aile terbiyesi ve ahlâkları, Jz-di'nin Han imparatoru U-di'ye suikast teşebbüsü ve isyanının bastırılması, imparator U-di öldükten sonra, Jz-di'nin büyük general Hui-guang ile beraber yeni tahta geçene yardım etmeleri zikrediliyor (c. 68). Çen-tang biografisinde, Beş Şan-yü'nün birbirine girmeleri, Hu-han-siye ve Çi-çi'nin çatışmaları, Hu-han-siye'nin Han'lara teslim olması, Çi-çi'nin Işık gölü civarına kaç-

ması, Han ordusunun Orta Asya'daki askerî kolonisinden Çi-çi'yi yok etmek için sefere çıkması ve Çi-çi'nin son nefesine kadar Han ordusuna kahramanca karşı koyması kaydedilmiştir (c. 69). Bilhassa Orta Asya'daki Siüing-nu ve Han'lar arasındaki savaşlar cilt 69 ve 70'te kaydedilmiştir. Han ve U-sun arasındaki münasebetler (c. 78); Han, Siüing-nu ve Orta Asya'daki küçük ülkeler arasındaki münasebetler ve mücadeleler de kaydedilmiştir (c. 79).

f) Siüing-nu'lar arasında düşmanlarının veya kızdıklarının resmini yaparak, ona ok atmak âdetleri varmış (c. 90). Siüing-nu'ya ait kitabın (c. 94) baş kısmı *Ş Ci* kitabından alınmıştır. Ancak *Ş Ci* kitabında Siüing-nu'lara ait tarihî bilgi M.Ö. 102 yılına kadar kaydedilmiştir. *Han-şu* kitabındaki Siüing-nu'ya ait kitabında ise Siüing-nu'ların siyasî faaliyetleri M.S. 23 yılına kadar kaydedilmiştir. Han'lar ve Siüing-nu'lar arasındaki bütün münasebetler ve Siüing-nu'ların kendi arasındaki içkavgaları ve zayıflama sebebi bu cilt içindedir. Bunlardan önemli olan: Beş Şan-yü'nün birbirine girmesi, Hu-han-siye ve Çi-çi Şan-yü'nün birbirine karşı mücadeleleri, Hu-han-siye'nin Han'lara teslim olması, Çi-çi'nin öldürülmesi, Han ve Siüing-nu devletlerinin Orta Asya'yı ele geçirmek için mücadeleleri ve Siüing-nu'nun yenilmesi yazılmıştır (c. 94).

g) Sii-yü memleketi¹¹ hakkında: Orta Asya eski çağ tarihi için en mühim ve teferruatlı bir rapordur. Bu kitapta, Han sülâlesi devrinde Orta Asya'daki 36 (sonradan 50'den fazla) ülkenin coğrafi durumu, yolları (ipek yolu), Han'ların askerî kolonileri, Orta Asya küçük devletlerinin nüfusu ve askerî gücü, yerli mahsuller (ziraat, hayvancılık, el sanatları), şehirler, halkın âdetleri, Saka'lara dair tarihî malûmat, Orta Asya'daki atlar, Siüing-nu'ların Sii-yü'yü idare etmesi ve Han ile U-sun'ların beraberce Siüing-nu'lara karşı koyma siyasetleri, Han ve Siüing-nu arasında Orta Asya'yı kontrol etmek için mücadeleleri, Orta Asya'daki küçük devletlerin siyasî olayları ve sair tarihî malûmat kaydedilmiştir (c. 96. Ayrıca bk. c. 69, 70, 71. Bu üç cilt Siüing-nu ve Orta Asya'daki küçük devletlerinin tarihi için çok mühimdir).

h) Uang-mang biografisinde; Han hanedanıyla akraba olan Uang-

11 Sii-yü, yani «Batı Bölgesi» demektir. Çin'in batısında bulunduğundan böyle adlandırılmıştır. Sii-yü, iki bölgeye ayrılabilir. Küçük Sii-yü, yani Tanrı dağının güneyi, Pamir'in doğusu ve Dun-huang'a kadar olan arazi; Büyük Sii-yü ise bütün Orta Asya, Akdeniz, Karadeniz ve Basra körfezi arasındaki sahadır.

mang'ın tahtı zorla işgal ettikten sonra, Siüing-nu'ları küçük düşürmek için, Siüing-nu'ların başının «Siüing-nu Şan-yü» ünvanını «Siang-fu-yü-mang» (mânâsı «Mang'a teslim olmuş olan köle») veya «Siang-nu-fu-yü-cj» (teslim olmuş olan köle Cj¹² manâsında) olarak değiştirdiğinden, Siüing-nu'lar Han'lara karşı isyan edip, tekrar savaşa başlamışlardır. Uang-mang U-sun'ların siyasî huzurunu tekrar bozmuştur. Orta Asya'daki küçük devletler Uang-mang'ın yolsuzluğuna karşı isyan etmişlerdir. Bu biyografisi bu gibi tarihî olayları tafsilâtlı olarak kaydetmiştir (c. 99a-b-c).

Han-şu'da Siüing-nu'larla ilgili olan diğer tarihî malûmat için bk. c. 37, 44, 45, 46, 47, 53, 58, 59, 60, 63, 64, 73, 75, 76, 85, 87, 90 ve 95. Ancak bunlardaki malûmat azdır¹³.

3. *Ho-han-şu* (Son Han Sülâlesinin Kitabı)

Ho-han-şu, 120 cilt olup, Sung sülâlesi (Lio hanedanı, M.S. 420-477) devresinde, Fan-ye (M.S. 398-445) isimli bir zat tarafından hazırlanmıştır. Ancak Fan-ye yalnız 90 cilt biyografiyi hazırladıktan sonra, hükümet tarafından öldürülmüştür. Aslında Fan-ye, İçişleri Bakanlığında bir memur (Li-bu-lang) idi; fakat bu hayatında pek başarı kazanamamıştır. Bu sebeple bazı talebeler bulup, onlarla birlikte kitaplar üzerinde çalışıyordu. Nihâyet «*Ho-han-şu*» isimli bir tarihî kitap hazırlamıştır. Sonradan Liang Sülâlesi devrinde (MS; 502-556), Lio-cao isimli bir zat, S-ma-biao tarafından hazırlanan *Siü-han-şu*¹⁴ kitabından 30 cilt biyografiyi, *Ho-şan-şu* kitabına dahil etmiştir.

Ho-han-şu, Ho-han sülâlesi (yani Son Han Sülâlesi, MS; 25-220) devrine ait 196 senelik tarihî olayları kaydedip, 10 kısma ayrılmıştır. Bunlar *İmparator Biyografileri* (c. 1-9), *İmparatoriçe Biyografileri* (c. 10), *Müzik ve Takvim hakkındaki kısımlar* (c. 11-13), *Tören, Kanun ve Adetlere ait Kitaplar* (c. 14-16), *Kurban ve Dinî Törene ait Kitaplar* (c. 17-19), *Astronomiye ait Kitaplar* (c. 20-22), *Beş Unsur hakkındaki Kitaplar* (c. 23-28), *Vilâyet ve Beylik Biyografileri* (c. 29-33), *Memuriyet Biyografileri* (c. 34-38), *Araba ve Elbise hakkındaki Kitaplar* (c. 39-40), *Önemli Şahsiyetler ve sair diğer kavimlere ait kitaplar* (c. 41-120).

12 *Han-şu* kitabının İngilizce tercümesi için bk. H.H. Dubs, *The History of the Former Han Dynasty*, Baltimore, 1938. *Han-şu*, Umumi Türk Tarihî Kitaplığında «25 Sülâle Tarihi» serisinde tam olarak vardır.

13 Buradaki Cj, Şan-yü'nün ismi Nang-cj-ya-s kelimesinden Cj hecesidir.

14 *Siü-han-şu*, yani *Han-şu* kitabının devamı manası demektir.

Ho-han-şu kitabının Türk Tarihi bakımından önemi :

1. İmparatorlar Biografilerinde: Ho-han ve Siüing-nu devletleri arasındaki diplomatik faaliyetler, Siüing-nu'ların Han hududunu istilâları ve savaşları, Lu-fan¹⁵ olayı, Orta Asya'daki küçük devletlerin Han hükümetine tekrar teslim olmaları, Han hükümetinin emriyle U-huan¹⁶'ların Siüing-nu'lara karşı sefere çıkması, Siüing-nu'ların tekrar kuzey ve güney diye ikiye ayrılması, Güney ve Kuzey Siüing-nu arasındaki mücadeleler, iki Siüing-nu'nun da Han'lara teslim olması, Han'ların Kuzey Siüing-nu'lara karşı sefere çıkmaları ve Orta Asya'da askerî koloni kurulmaları, Han'ların Orta Asya'daki küçük devletleri tekrar ele geçirmesi, Sien-bi'lerin Kuzey Şan-yü'yü öldürmesi, Han'lı büyük general Do-sien'in Kuzey Siüing-nu'lara karşı sefere çıkıp, Altay dağına kadar gitmesi, Han ve Kuzey Siüing-nu'nun Orta Asya'daki mücadeleleri, Kuzey Siüing-nu'nun Han'lara teslim olması ve sonradan yine isyan etmeleri, Han hükümetinin Orta Asya'daki küçük devletlerle münasebetler, Güney Siüing-nu'nun Han'lara karşı isyan etmesi, Han ve Güney Siüing-nu'lar ile beraber Sien-bi'lere karşı sefere çıkmaları, Siüing-nu Sio-tu kralının isyanı ve Şan-yü'nün öldürülmesi, Güney Şan-yü'nün tekrar isyan etmesi ve saire hakkında tarihî malûmatlar kaydedilmiştir (c. 1-9).

2. Astronomiye ait kitaplarda¹⁷, Siüingnu'ların Han hududunu istilâ etmeleri, Han ordusunun Siüing-nu'lara karşı sefere çıkmaları, general Do-sien'in Kuzey Siüing-nu'lardan ele geçirdiği ganimet ve esirler, 81 Siüing-nu kabilesinin kendisine teslim olması, Han ordusunun Orta Asya'da faaliyeti kaydedilmiştir (c. 20-22).

3. Beş Unsur aî Kitaplardan anlaşılıyor ki, Siüing-nu'ların medeniyeti ve kültürleri Han sarayına girmiştir. Başkentteki asiller de Hu¹⁸laşmış. Han imparatoru Ling-di (M.S. 168-189) Hu(Siüing-nu)'ların elbise, çadır, yatak, oturma, yemek, müzik ve danslarını seviyordu (c. 23). Han ve Güney Siüing-

15 Lu-fan, Ho-han sülâlesi ilk devirlerinde, kendisi Siüing-nu Şan-yü'sünden geldiğini ilân edip, Siüing-nu'lara kaçmış ve sonradan Siüing-nu'larla beraber Çin'lilere karşı isyan etmiştir.

16 U-huan'lar, Sien-bi'lerden bir kol olup, bugünkü Jehol eyaleti civarında oturuyorlardı.

17 Astronomi Kitaplarında münneccimler hakkında da malumat vardır.

18 «Hu», yabancı, Roma'luların «barbar»'ı gibidir. Han sülâlesinde «Hu» tabiriyle değişik kavimler kasd edilmiştir.

nu'nun berâberce Sien-bi'lerin üzerine yürüdükleri de kaydedilmiştir (c. 24, 25). Şan-yü'lerin isyanı ve general Do-gu'nun Orta Asya'ya sefere çıkması da kaydedilmiştir (c. 26, 27, 28). Tarihî malûmat pek tafsilâtlı değilse de mühimdir (c. 23).

4. Vilâyet ve Beyliklere ait kitaplarda; Siüing-nu ve Orta Asya'daki küçük devletlere ait bazı şehirlerin ismi geçiyor (c. 33).

5. Memuriyet Biografileri, Han ordusuna mensup olan Hu süvari kuvveti ve Güney Siüing-nu'ları koruyan S-siüing-nu-cung-lang-ciang askerî teşkilâtını kaydetmiştir (c. 38).

6. Araba ve elbiselere ait kitaplarda; Siüing-nu'larla ilgili olan U-guan (askerî başlık) isimli bir başlık hakkında malûmat vardır (c. 40).

7. Önemli Şahsiyet Biografilerinde :

a) Han sülâlesinin son zamanında ve Ho-han sülâlesinin başlangıcında, tahta geçmek için Çin'de iç savaş çıkmıştır. Siüing-nu'lar da bu iç kavga'ya katılmıştır ve Lu-fan isimli bir zata yardım ederek onu Han imparatorluğuna getirmişlerdir (c. 42, 43, 50, 52, 60, 61). Siüing-nu'ların Çin'in iç savaşına katılması, Han ve Siüing-nu'lar arasındaki savaşlar için ayrıca bk. c. 47, 48, 49.

b) General Ging-ho ailesi Biografisi : Bu biyografi Orta Asya ve Siüing-nu tarihî bakımından çok mühimdir. Ging ailesi nesillerce askerî vazifede bulunup, Siüing-nu ve Orta Asya'da küçük devletlerle temas etmiştir. Bu biyografide, Siüing-nu'nun Çin'in iç savaşına katılması, II. Hu-han-siye Şan-yü'nün Siüing-nu tahtına geçmesi, General Do-gu'nun Kuzey Siüing-nu'lara karşı sefere çıkması ve Çi-s kirallığını Han'lara teslim etmesi, general Do-sien'in Altay dağında Kuzey Siüing-nu'yu mağlûp edip (M.S. 107-109), Kuzey Siüing-nu'yu Han'a teslim etmesi (M.S. 109), Güney Şan-yü'nün isyanı ve yenilmesi, Siüing-nu ve Han'ların Orta Asya'da yaptığı mücadeleler tafsilâtıca kaydedilmiştir (c. 49).

c) General Do-zung ailesi Biografisi de Siüing-nu tarihî için çok önemli bir biyografidir. Küçük Yüe-cj hakkında malûmat vardır (ayrıca bk. c. 46, 53). Zung'un oğlu Do-gu'nun Han, Güney Siüing-nu, U-huan ve Sien-bi ordularıyla berâber Kuzey Siüing-nu'lara karşı sefere çıkması ve ta Barkul gölüne kadar gitmesi anlatılmıştır. DO-zung'un torunu oğlu Do-sien ise, defalarca Kuzey Siüing-nu'ya hücum etmiş, nihayet Altay dağında Kuzey

Şan-yü'sünü mağlûp etmiştir. Şan-yü kaçmış, ancak nereye kaçtığı belli olmamıştır. Bazı tarihçiler bu kaçan Şan-yü'nün Batı Hun'ların atası olduğunu söyler. Bu biyografide Kuzey Şan-yü'sünün mağlûbiyeti hakkında tafsilâtli olarak anlatılmıştır (c. 53). Do-sien'in Kuzey Siüing-nu'ya olan seferine karşı fikirler için bk. c. 55, 73, 75.

d) Han, Güney ve Kuzey Siüing-nu arasındaki münasebetler için bk. c. 66, 70, 71, 75.

e) Ban-çao ailesi Biyografisinde, Siüing-nu ve Han hükümetlerinin Orta Asya'daki siyâsî mücadeleleri, Orta Asya'daki küçük devletler arasındaki münasebetler, Siüing-nu ve Han devletlerinin Orta Asya'ya hakim olmak için birbiriyle mücadeleleri, Han hükümetinin Orta Asya'yı idaresi tafsilâtli olarak kaydedilmiştir. Orta Asya'daki küçük devletlerin tarihi için çok mühim bir kaynaktır (c. 77).

f) Siüing-nu, Sien-bi, Han ve Çiang¹⁹lar arasındaki mücadeleler için bk. c. 95, 102.

g) Sii-Çiang hakkındaki kitapta, Sii-çiang²⁰lar önce Maodun'un hakimiyeti altına girmiş, sonradan Han'ların baskısından güney-batı'ya doğru çekilmişlerdir. Ho-ban sülâlesi zamanında, Çiang'lar bazan Siüing-nu'larla beraber Han'lara karşı cephe almışlardır. Yüe-cj'ler batıya doğru göç ettikten sonra, bir kısmı yine eski yerinde oturuyordu. Ancak (küçük) Yüe-cj'ler tarih sahnesinde pek büyük rol oynamamışlardır (c. 117. Ayrıca bk. c. 46, 53).

h) Sii-yü (Çin'in batı bölgesi) hakkındaki kitapta, Han sülâlesinin son zamanında Sii-yü (yani Orta Asya)'deki devletler tekrar Siüing-nu'ların hakimiyeti altına girmiş; Ho-han sülâlesinin kuruluşundan sonra tekrar Han hakimiyetine alınmışlardır. Bu kitapta, Siüing-nu ve Han devletlerinin Orta Asya'ya hakim olmak için birbiriyle mücadeleleri, Siüing-nu'nun Orta Asya'ya hakim durumu, Han devletinin askerî kolonileri, Orta Asya devletlerinin coğrafyası, nüfus sayısı, askerî gücü, siyâsî durumları, yerli mal ve mahsul-leri ve sair olaylar anlatılıp, bilgi verilmiştir (c. 118).

i) Nan Siüing-nu²¹ kabilesi hakkındaki kitap: Ho-han sülâlesi zama-

19 Çiang, Tibet'lilerin bir koludur. Aşağıda geçen Sii-çiang ise Batı Çiang demektir.

20 bk. Bk. not 19.

21 Nan Siüing-nu, Güney Siüing-nu demektir.

nında Güney Siüing-nu'nun şecereleri, siyasî faaliyetleri, Han'lar ile münasebetleri, iç kavgaları, Kuzey Siüing-nu'nun mağlûbiyeti; Siüing-nu, Sien-bi, U-huan ve Çiang'larla münasebetler, ve sair tarihî olaylar anlatılmıştır (c. 119). Siüing-nu, U-huan ve Sien-bi'ler arasındaki münasebetler için ayrıca U-huan ve Sien-bi kabilelerine ait kitaplara bk. (c. 120).

Ho-han-şu'da Siüing-nu ile ilgili, ancak pek az malûmat diğer biyografilerde de vardır. Bk. c. 46, 50, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 61; 68, 69, 70, 73, 76, 78, 81, 82, 86, 88, 95, 104, 109, 115²².

4. *San-gui-cj* (Üç devlet kitabı)

San-gui-cj, Şu-han (M.S. 221-263), Uei (Çao banedanı M.S. 220-264) ve U(M.S. 222-277) isimli «üç devlet kitabı» demektir. 65 cilt olup, Çin sülâlesi (M.S. 265-419) devrinde Çeng-so (M.S. 233-297) isimli bir zat tarafından hazırlanmıştır. Çeng-so, Ba-sii vilâyetinin An-han²³ şehrindeydi. Bu zat önce Şu-han devletinin Guan-gı-ling-ş, yâni vak'anüvis'i olmuştur. Şu-han devleti, Uei devleti tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra, Uei devletinin Cu-cui-lang (Tarih yazıcı)'lığında bulunmuştur. Çeng-so, hayatı boyunca *San-gui-cj*, *Gu-gui-cj* (Eski devletler kitabı) ve *Yi-tu-çi-cio-lu* (Yi-tu²⁴ vilâyeti hatıraları) isimli üç kitap yazmıştır. *San-gui-cj* kitabı, çağdaşları tarafından da takdir edilmiştir. Çeng-so öldükten sonra, «*San-gui-cj*» hükümetçe resmî tarih olarak kabul edilmiştir. *San-gui-cj* kitabı, 280 yılında Çin devletinin Uei devletini ortadan kaldırması ile biter.

«*San-gui-cj*»'den, *Uei Kitabı* 30 cilt, *Şu Kitabı* 15 cilt ve *U Kitabı* 20 cilt olarak ayrılmıştır. *Uei Kitabında İmparatorlar Biyografileri* (c. 1-4), *İmparatoriçeler Biyografisi* (c. 5), *Önemli Şahsiyetler Biyografileri* (c. 6-29) ve *U-uan (yani U-huan) ve Tung-yi Kabilelerine ait Kitap* (c. 30). *Şu-han Kitabı*, *Reisler*²⁵ *Biyografileri* (c. 1-3), *Hatunlar Biyografisi* (c. 4) ve *Önemli Şahsiyetler Biyografileri* (c. 5-15) diye üç kısımdır. *U Kitabı* ise, *Reisler Biyogra-*

22 E. Chavannes, *Les pays d'Occident d'après le Hoou Han Chou (T'oung Pao 1907)* de *Ho-han-şu*'dan bazı parçaları Fransızcaya tercüme etmiştir. Umumî Türk Tarih Kitaplığında «*Ho-han-şu*» tam olarak vardır.

23 An-han, bugünkü Sj-çuan eyaletinin Nan-çung şehridir.

24 Yi-tu, bugünkü Sj-çuan eyaletinin Çeng-tu şehridir.

25 Çeng-so, Şu-han ve U devletlerinin bütün Çin'in ortodoks temsilcisi olduğunu kabul etmiyordu. Bu sebepten bu iki devletinin hükümdarlarına ancak «reis» ismini vermiş, imparator olduklarını kabul etmemiştir. Ayrıca kadınlarına da «Fu-zen (Fucin)» ünvanını vermiştir: Fu-zen, hatun veya hanım demektir.

fileri (c. 1-3), *Hatunlar Biyografisi* (c. 5) ve *Önemli Şahsiyetler Biyografileri* (c. 4, 6-20)'nden mürekkeptir.

«*San-gu-cj*» kitabının Türk Tarihî bakımından önemi :

1. İmparatorlar Biyografileri (c. 1-5); Ho-han sülâlesinin son zamanında Çin'de tekrar iç savaş cereyan ederken, bazı Çin'li generaller Siüing-nu'dan yardım almak istemiş, Siüing-nu da bu sebeple Çin'in iç savaşına katılmıştır (ayrıca bk. c. 14, 17); Uei sülâlesinden imparator U-di'nin Sien-bi'lerin Şan-yü'sü olan Ta-dun'u mağlûp etmesi, Di²⁶ kabilesinin Çiang'larla berâber isyan etmesi, Güney Siüing-nu, Şan-yü'sü Hu-çu-çian'ın Çin'de zorla kalması, Kuça, Hotan ve Orta Asya'daki diğer küçük devletlerin Çin'e hey'et göndermeleri, Çin'in Orta Asya'da tekrar askerî koloni kurması, Sien-bi ve Ting-ling (Kırgız) büyüklerinin Çin'e meşhur atlardan göndermeleri, Siüing-nu büyüklerinden Hu-cü-ci-ci'nin isyanı, Orta Asya'dan Çin'e hediye olarak ateşten yanmayan kumaş gönderilmeleri kaydedilmiştir.

2. Önemli Şahsiyetler Biyografisinde : Çin iç savaşında Çin'li generalin Siüing-nu'dan yardım alması (c. 6), general Yüan-şao'nun Şan-yü U-fulu ile berâber isyanı (c. 8), general Yüan-şao'nun Siüing-nu'ya kaçıp, birlikte isyan etmeleri ve Güney Şan-yü'sünün (hükümete) teslim olması (c. 13, 15), imparator U-di(Uei sülâlesinden)'nin U-uan'lara sefere çıkması (c. 11), Bing-co'daki Sien-bi'li Şan-yü'nün kuvvetlenmesi hakkında bilgiler (c. 16), Uei ordusunun Sien-bi büyüklerinden Kı-bi-ning'ı mağlûp etmesi (c. 19), Siüing-nu'yü kontrol etmek için tekrar askerî teşkilât kurulması (c. 22), Uei sülâlesinin başlangıç zamanında bugünkü Ho-pei eyaletinin kuzey bölgesindeki U-uan kırallı ve büyüklerinin üç kişi birlikte kendilerini Şan-yü ilân etmeleri ve Çin'in kuzey hududundaki durum (c. 23), Sien-bi ve U-uan'ın Çin'lilerle savaşları, iç kavgaları ve Çin'e teslim olması (c. 26, 27) ve isyan eden Hu'lar hakkında tarihî malûmat vardır (c. 28).

3. U-uan, Sien-bi ve Dung-yi'lere²⁷ ait kitapta: U-uan ve Sien-bi'lerin örf-âdetleri, kabile menşeleri, Siüing-nu'larla ve Çin'lilerle münasebetleri kaydedilmiştir (c. 30).

26 Di kabilesi, aşağı yukarı bugünkü Sj-çuan ve Gan-su eyaletinin güney-batısında oturuyordu. Di'lerin belki Thai (Thailand'lılar)'lerle ilgisi vardır. Buradaki Di ve Kuzey Çin'deki Di (Tik) kabilesi aynı değildir.

27 Dung-yi «Doğu barbarı veya doğudaki yabancı demektir. Tunguz'lara verdiği umumî bir isimdir.

Şu-han kitabında ancak c. 33'de Liang-co²⁸'daki Hu kralı hakkında çok az malûmat vardır. *U* kitabının ise Türk tarihi ile pek ilgisi yoktur²⁹.

5. *Cin Şu* (Cin kitabı)

Cin-su, 130 cilt olup, Tang sülâlesi başveziri Fang-siüen-ling (M.S. 578-648) ve diğerleri tarafından hükümetin emriyle hazırlanmıştır. Tang sülâlesi imparatoru Tai-cung (hükümdarlığı: M.S. 627-650), Cin sülâlesi devrinde Hi-fa-sing'in diğer 18 kişi ile berâber hazırladığı *Cin-su*'yu iyi olmadığından, M.S. 644 yılında Fang-siüen-ling, Cu-suei-liang ve Siü-cing-cung'u, birlikte *Cin-su*'yu yeniden hazırlamalarını emretmiştir. Daha sonra tekrar, Li-cun-fing'in Astronomi, Müzik ve Takvim, Beş Unsur Kitaplarını yazmasını emretmiştir. İmparator'un kendisi de dört makale yazmıştır. Bu sebepten *Cin-su* eseri «imparator tarafından hazırlanmış» diye de anlatılmaktadır.

Cin sülâlesi, Sii-cin (Batı Cin. M.S. 265-316) ve Dung-cin (Doğu Cin. M.S. 317-419) diye ikiye ayrılmıştır. Ayrılma sebebine gelince, M.S. 310-317 yılları arasında Güney Siüng-nu'lardan geri kalanlar Çin'in iç kavgasından faydalanarak isyan edip, Hua-di³⁰ ve Ming-di³¹ diye iki imparatoru yakaladıktan sonra öldürmüşlerdi. Çin hanedanından geri kalanlar Kuzey Çin'den güneye doğru Gök ırmaktan geçip, başkenti de Lo-yang³² ve Çang-an³³ dan Gök ırmak güneyindeki Cien-kang³⁴ şehrine taşımışlardır. Taşınmadan evvel «Sii Cin», taşındıktan sonra «Dung Cin» ismiyle adlanmıştır. Doğu Cin sülâlesi 103 yıllık hükümeti sırasında, Kuzey Çin'de Siüng-nu, Ciye³⁵, Çiang, Sien-bi, Di (Tai'lerden?) ve Çin'liler birbirine girip, parçalanmışlar ve onların halefleri olarak 17 devlet kurulmuştur. Bu 17 devlet şunlardır :

28 Liang-co, bugünkü Gan-su eyaletindedir.

29 Umumî Türk Tarih Kitaplığında «25 Sülâlenin Tarihi» serisinden «*Sangu-cj*» kitabı tam olarak vardır.

30 Huai-di, Batı Cin sülâlesinin 3'ncü imparator olup, hükümdarlığı M.S. 307-313 yılları arasındadır.

31 Ming-di, Batı Cin sülâlesini 4'ncü imparator olup, hükümdarlığı M.S. 313-317 yılları arasındadır.

32 Lo-yang, bugünkü Ho-nan eyaletindedir.

33 Çang-an, bugünkü Şan-si eyaletindedir.

34 Cien-kang, bugünkü Nan-cing şehridir.

35 Ciye, Siügn nu'lardan bir koldur.

Devlet ismi	Kurucu	İrk	Başkent	Hüküm sürmesi	Açıklama
1. Han	Liao-yüan	Sitüng-nu	Ping-yang	26	Maodun hanedanından.
2. Çien Cao (İlk Cao)	Liao-yao		Çang-an	26	
3. Hi Cao (Son Cao)	Sj-li Ciye		Siang-gu ve Ye	33	
4. Çien Çin (İlk Çin)	Fü-hung	Di	Çang-an	33	
5. Çien Liang (İlk Liang)	Çang-guei	Çin'li	U-uei	44	
6. Çien Yen (İlk Yen)	Mu-zung-guei	Sien-bi	Ta-çi	76	
7. Çing-han	Li-şung	Di	Çing-tu	64	
8. Ho Çin (Son Çin)	Yao-çang	Çiang	Çang-an	46	
9. Ho Yen (Son Yen)	Mu-zung-quei	Sien-bi	Çang-an	34	
10. Nan Yen (Güney Yen)	Mu-zung-di	Sien-bi	Cung-san Siang-gu	26 13	
11. Pei Yen (Kuzey Yen)	Fing-ba	Sien-bi	Guang-gu	13	
12. Sia	Hi-lien-bo-bo Sitüng-nu	Çin'li	Çang-li	28	Maodun hanedanından
13. Ho Liang (Son Liang)	Li-guang	Di	Tung-uan	25	
14. Nan Liang (Güney Liang)	Tu-fa-u-gu	Sien-bi	U-uei	18	
15. Pei Liang (Kuzey Liang)	Cü-cü-mung-şün	Sitüng-nu	Li-tu	18	
16. Sü Liang (Bati Liang)	Li-hao	Sitüng-nu	Çang-ye	39	
17. Sü Çin (Bati Çin)	Çi-fu-gui-zen	Çin'li	Dun-huang	22	
		Sien-bi	Bao-han	47	

130 cilt olan *Cin Şu*, şu biyografilere ve kitaplara ayrılmıştır: *İmparator Biyografileri* (c. 1-10), *Astronomi Kitabı* (c. 11-13), *Coğrafya Kitabı* (c. 14-15), *Ses ve Takvime Ait Kitap* (c. 24), *Elbise Kitabı* (c. 25), *Yiyecek ve Mallara (Ekonomik) ait Ait Kitap* (c. 26), *Beş Unsur Kitabı* (c. 27-29), *Ceza Kanunu* (c. 30), *İmparatoriçe Biyografileri* c. 31-32), *İmparator Hanedanından gelenler ve diğer Önemli Şahsiyet Biyografileri* (c. 33-96, 98-100), *Şj-yi³⁶ kitabı* (c. 97), *Çien Cao Devleti* (c. 101-103), *Ho Cao Devleti* (c. 105-107), *Çien Yen Devleti* (c. 108-111), *Çien Çin Devleti* (c. 112-115), *Ho Çin Devleti* (c. 116-119), *Ho Şu Devleti* (c. 120-121), *Ho Liang Devleti* (c. 122), *Ho Yen Devleti* (c. 123-124), *Sii Çin ve Pei Yen Devletleri* (c. 125), *Nan Liang* (c. 126), *Nan Yen Devleti* (c. 127-128), *Pei Liang Devleti* (c. 129) ve *Sii Devleti* (c. 130). *Cin Şu Kitabı* hükümetçe yazdırılmış olduğundan dolayı, Çin hükümeti tarafından bütün Çin'in resmî tarihi olarak kabul edilmiştir. Bu bakımdan Kuzey Çin'de kurulmuş olan devletler, imparatorluk bakımından âsi devletler olarak telâkki edilmiş, bu devletlerin tarihleri *Cin Şu* kitabının en sonundaki «Ek Kayıtlar (Jai-ci) kısmında zikredilmiştir.

Cin Şu Kitabının Türk tarihi bakımından önemi :

1. İmparatorların Biyografilerinde: Orta Asya'daki küçük devletlerin (Karaşehir, Fergana, Kan-cü v.s.) Çin'e elçi göndermeleri; Siüing-nu'lardan başbuğ Lio-mung'un isyan edip, Çin Seddinden kuzeye çıkması; diğer Siüing-nu kabilelerinin Çin'e gelip, teslim olmaları; Çin, Sien-bi ve Siüing-nu'lar arasındaki münasebetler (çoğu zaman Sien-bi'ler Çin'lilerle berâber Siüing-nu'lara karşıdır); 303 yılının 8'nci ayında Maodun hanedanından gelen Cui-sien Uang (Sol Yahşi Kırallı) olan Lio-yüan (Lio-yüan-hai)'in isyan edip, oğullarını sonradan iki Çin imparatorunu esir alması (M.S. 311, 316); Siüing-nu'ların iki Çin başkenti olan Lo-yang ve Çang-an'ı ele geçirmesi; Sien-bi'lerin Çin'lere yardım için Siüing-nu'lara karşı hücum etmesi; Siüing-nu'ların bir kolu Ciye'lerden gelen Şj-lı ve oğlu Şj-cj-lung(Şj-hu)'un isyan edip, Kuzey Çin'de Cao krallığını kurması ve diğer Siüing-nu'ların Kuzey Çin'deki faaliyetleri tafsilâtlı olarak kaydedilmiştir. 3-5 asırlarında Çin'lileşmiş veya yarı-Çin'lileşmiş olan Siüing-nu ve diğer bozkır kabilelerinin Kuzey Çin'deki bütün hareketleri yazılmıştır. To-ba(Tabgaç)'lar hakkında da tarihî malûmat vardır (c. 1-10).

36 Şj-yi, yani Çin'in dört tarafındaki yabancı kabileler demektir.

2. Astronomiye ait kitaplarda: Siüing-nu Lio-çung (Lio-yüan'ın oğlu)'un Çin başkentini ele geçirmesi; Jan-min isimli bir zatın 100 binden fazla Hu (Siüing-nu ve diğerleri)'yu katletmesi; Çiang'lardan Yao-lö ve Siüing-nu'lardan Hı-lien-bo-bo ile arasındaki savaşlar; Şii-yü(Çin'in batı bölgesi) Garnizon Kumandanlığının isyan eden Hu'lara karşı sefere çıkması; Sien-bi başbuğu A-miao-r ve diğerlerinin Dun-huang'daki göçebe kabilelerle savaşları; Lio-yüan ve Şj-lı'nın isyan etmesi ve Çin imparatorunu esir alması; Çin'lilerin Hı-lien'e karşı sefere çıkması kaydedilmiştir (c. 11-13).

3. Coğrafyaya ait kitapta: Siüing-nu'ların isyan ettikten sonra, işgal ettiği yerler ve bunların bir kısmının isim değiştirmesi; Lio-yüan'ın oğlu Lio-çung'un Lo-yang şehrine girdikten sonra memurları değiştirmesi; Siüing-nu'larla ilgili olan şehir isimleri; Siügn-nu'ların Tanrı'ya kurban adama yeri; Hı-lien-bo-bo'nun Tung-uan şehrini inşa etmesi ve (eskiden) Siügn-nu'lar tarafından inşa edilmiş olan şehirlerin isimlerini kaydetmiştir (c. 14-15).

4. Kanun, örf ve âdetlere ait kitaplarda ise Siüing-nu Güney Şan-yü'nün geliri ve Hu'ların Cin imparatoruna yaptıkları selâm töreni kısaca yazılmıştır (c. 21).

5. Müziğe ait kitaplarda: Cin banedanının Tanrıya kurban şarkılarından bir parça Siüing-nu'larla ilgilidir. Siüing-nu'ların Cin başkentini zaptettikten sonra, müzisyenleri ve aletlerini ele geçirmesi; Uang-mıng isimli bir Çin'li generalin Yie şehri (Ciye'lerin başkenti)'ni geri aldıktan sonra, Muzung (Sien-bi'lerden)'lardan müzisyen ve müzik aletleri ele geçirmiş ve Kihan(Hakhan)'ın şarkı sözleri güfteleri ve Hu'lara ait melodiler ve Çin'e yayılmıştır. Hu (Siüingnu)'ların çoğu at üstünde çalgı çalardı; Hu'lara ait müzik âletleri ve melodiler hakkında bazı malûmat vardır (c. 22-23).

6. Memuriyet biyografilerinde: Ancak Siüingnu ve diğer yabancı kabilelerin garnizon kumandanları hakkında çok az malûmat vardır (c. 24).

7. Elbiseye ait kitapta: Resmî samurlu askerî şapkanın aslında Siüing-nu'lardan geldiği; Cin imparatoru Huai-di, Siüing-nu'lar tarafından esir alındıktan sonra, Çin imparatorluğunun resmî damgasını da ele geçirmelerini ve bu damganın Lio-çung'dan sonra Şj-lı baba-oğlu ellerine düştüğünü kaydetmiştir (c. 25).

8. Yiyecek ve Mal (Ekonomi) kitabında: Siüing-nu'ların (Lio ve Şj ve diğerleri) isyan ettiği sırada, ekonomik bakımdan bütün memlekete gelen felâketleri ve 3. asırda Orta Asya'dan gelen ticâret kervanları hakkında malûmat vardır (c. 26).

9. Beş unsur kitaplarında: Çin sülâlesi (M.Ö. 255-209)'nden itibaren Çin'de Hu(Siüing-nu)'lar tarafından karyola (askerî yatağı) kullanılmaya başlanmış, Çin sülâlesinde ise Çin'liler de Hu'ların elbise ve kemerlerini kullanmıştır. Bu sebepten Çin'in Hu'lar tarafından mağlûp edileceği söyleniyordu. Bunun gibi malûmat hayli çoktur (c. 27). Ayrıca Siüing-nu'ların Çin imparatorunu öldürmesi de kaydedilmiştir (c. 28-29).

10. Önemli şahsiyetler biyografilerinde : Siüing-nu başbuğu Lio-ming'in isyan etmesi (c. 34, 57), Şj-lı'nın bilgili, kabiliyetli ve ahlâklı adamlara saygı göstermesi (c. 36, 43, 63), Lio-çung'un oğlu Lio-çan'ın Çang-an şehrine karşı sefere çıkması (c. 37), Kuzey Hu'lardan 200 binden fazla kimsenin Çin'e gelip, teslim olması (c. 38), U-huan'ların Büyük Şan-yü'sü ve Sien-bi'lerin Çin'in iç savaşa katılıp, Şj-lı'ya karşı saldırması ve Şj-lı'nın askerî harekâtı (c. 39), Lio-çung'un Çin başkentine saldırması ve diğer barekâtı (c. 43, 44, 45), Lio-yüan-hai'nin Çin imparatoru Huai-di'nin kendisine şarapçı olarak hizmet etmesini emretmesi(c. 50) anlatılmaktadır. Ayrıca 265 yıllarında Siüing-nu'ların nüfuzu çoğalıp, askerî bakımdan güçlenmesi (c. 56), Şj-lı'nın Çin hanedanından gelen Tung-bai kiralı olan Yüe'yi ve diğer bir kaç yüz binden fazla adamı öldürmesi (c. 59), Lio-çung'un Guan-tung'da Çin ordusuyla savaşları ve Lio-yao'nun başkenti kuşatması (c. 61), Çin'den Orta Asya'ya giden elçilik hey'eti (c. 56, Orta Asya'dan Çin'e giden elçi için bk. c. 40); Siüing-nu'lardan Lio ve Şj hanedanlarının isyanı, Şien-bi'lerin Siüing-nu'lara karşı saldırması, Şj-ci-lung'a mensup olanların iç durumu ve general judi'nin Şj-ci-lung'a karşı sefere çıkması (c. 62 ve tafsilâtlıdır ve çok mühim bir biyografidir), Şj-lı'nın Sien-bi'lerden korkması ve Sien-bi'lerle savaşları (c. 63, mühim bir kaynaktır. Ayrıca bk. c. 81), zikrediliyor. Ayrıca Çin generali Tac-kan ile Şj-lı arasındaki savaşlar (c. 66, 67, 81). Şj-lı ve oğlu öldükten sonra Siüing-nu'ların iç durumu ve Kuzey Çin'deki karışıklık (c. 77), Hu'larını bütün (kuzey) Çin'de yayılması (c. 82), eskiden Siüing-nu'lara ait Guçang şehrinin durumu ve Çin imparatorunun Lio-yao'ya teslimnâmesi, Batı bölgesinden imparatora gönderilen «kan terleyen at», ateşten koruyan kumaş, cennet kuşu, fil ve sair kıymetli mallar, general Yang-şi'nin Kuça, Karaşehir ve diğer yerlere sefere çıkması, Hotan ve başka yerlerden hediye göndermek için Çin'e gelen elçilik heyeti (c. 86, mühim bir kaynaktır), Şj-lı'nın Huai nehrinin civarındaki şehirlere saldırması (c. 95) gibi tarihî bilgiler vardır.

11. Fı-tu Çeng(Buda Çeng) biyografisi (c. 95) ise Türk tarihi bakımından mühim bir kaynaktır. Buda Çeng, Batı Bölgesinden olup, Şj-lı ve oğlu

Şj-ci-lung'un bayatından da babis vardır. Bilhassa Siüing-nu'ların Budizmi kabul etmesi hakkında izahat vardır. Bu biyografide «Siio-ci Ti-lei-gan Pugu Çü-tu-dang (ordu çıkıp, başbuğ Lio-yao'yu yakalayacak demektir)³⁷ cümlesi vardır. Türk dili Çin kaynaklarından ilk defa tam bir cümle olarak burada kaydedilmiştir. Aynı ciltteki Hint'li Budist rahibi Cio-mui-lui-şu (Dharmarakşa³⁸) biyografisinde, Kuça'da Budizm'in yayılması ve general Lü-guang'ın 70 bin asker ile berâber Kuça'ya karşı sefere çıkması hakkında da malûmat vardır. Bu ciltteki diğer biyografilerde de Orta Asya'dan gelen Budist rahibi ve kırıllara dair haberler kaydedilmiştir.

12. Şj-yi kabilelerine ait kitapta (c. 97): Tuyuhun'ların örf, âdet, siyasi tarihi ve faaliyetleri (Çin kaynağında ilk defa Hakhan ismi burada zikredilmiştir); Orta Asya'daki Yen-çi (Karahişar)'nin örf-âdetleri, askerî durumu, Kuça'lılarla arasındaki münasebetler; Çin'li general Çang-cj'nin Demir Kapı'ya kadar sefere çıkması ve bütün bu ülkelerin Çin'e teslim olması; Kuça şehri ve saraylarının durumu, örf-âdetleri, Çin'e teslim olması; Fergana'nın yerli malları, atları, halkın âdetleri, Kang-cü ülkesi mahsülleri, örf-âdetleri ve sair tarihî malûmatları kaydedilmiştir. Burada Ta-çin (Bizans)'ler hakkında da bilgi vardır.

13. Cilt 101-103, Siüing-nu Maodun Şan-yü neslinden gelen Lio-yüan-hai ve oğulları tarafından Kuzey Çin'de kurulan Cao devletinin tarihidir (ayrıca bk. c. 100).

14. Cilt 104-107, Siüing-nu'lardan ve bunların bir kolu olan Cye'lerden Şj-lı ve oğulları tarafından kurulan Cao(Son Cao) devletinin tarihidir.

15. Cilt 129'da, Siüing-nu'lardan Cü-çü-ming-şün tarafından kurulan Pei Liang devletinin tarihidir.

16. Cilt 130, Siüing-nu Şan-yü Maodun neslinden gelen Hı-lien-bo-bo tarafından kurulan Siia devletinin tarihidir.

17. Sien-bi'lerden Mu-zung-guei ve oğulları tarafından kurulan Çien Yen devletinin tarihinde (c. 108-111), Sien-bi ve Siüing-nu arasındaki sa-

37 Bu cümle hakkında bk. *Fundamenta Turcica*, 1959, I, 686.

38 Bk. A.C. Soper, «Northern Liang and Northern Wei in Kansu», *Artibus Asiae* XXI/2 (Assona 1958); Liu Mau-Tsai, *Kutscha und seine Beziehungen zu China vom 2. Jh. bis zum 6. Jh. N. Chr.* (Wiesbaden 1969). s. 93-94, 193-194, not 702; Dr. Emel Esin, «Gök-Türklerin Ecdâdından Tsü-k'ü Meng-sün 367-433) Devrinde San'at», *Türk Kültürü* sayı 100, Şubat 1971 Ankara, s. 319-320.

vaşlar ve diğer münasebetler kaydedilmiştir. Çien Çin tarihinde (c. 112-116), Siüing-nu'larla ilgili tarihî malûmat da bulunmaktadır. Ho Liang devleti tarihinde, Ho Liang devletinin kurucusu Lü-guang'ın 70 bin asker ve 5 bin zırhlı süvari ile berâber Batı Bölgesine sefere çıkması da tafsilâtı olarak anlatılmaktadır (c. 122). Ho Yen tarihinde (c. 123-124), Sien-bi'lerden Mu-zung-çuei ve oğulları Siüing-nu'lardan Şj-ci-lung arasındaki savaş ve sair münasebetler kaydedilmiştir. Sii Çin devletinin tarihinde (c. 125), Sii Çin devletinin kurucusu Çi-fu-gui-zen'in 5'nci ceddi Çi-fu Hakhan olmuştur ki, Hakhan ismi burada geçiyor. Çi-fu'larla Siüing-nu'lardan Cü-çü'ler arasındaki savaşlar da zikrediliyor. Aynı ciltte (c. 125), Pei Yen devleti tarihinde, Juan-Juan³⁹ ve Ku-mı-sii⁴⁰ (Kuman, Kay, Kıpçak)'lar hakkında da biraz malûmat vardır. Nan Liang devleti tarihinde (c. 126), Sien-bi'lerden Tu-fa'lar ve Siüing-nu'lardan Cü-çü'ler arasındaki savaşlar kaydedilmiştir. Bu Tu-fa hanedanı, Tabgaç'lar ile aynı nesilden gelmiştir. Nan Yen devleti tarihinde (c. 127-128), Sien-bi'lerden Mu-zung-tı ve oğulları ile Siüing-nu'lardan Hi-lien-bo-bo arasındaki savaşlardan bahsedilmiştir⁴¹.

6. *Sung Şu* (Lio hanedanından Lio Sung kitabı)

Sung Şu, 100 cilt olup, Liang sülâlesi devrinde (M.S. 502-556), Sen-yüe (M.S. 441-513) isimli bir zat tarafından hazırlanmıştır. Çin sülâlesi (M.S. 265-419)'nin son zamanında, Han sülâlesinden (Han sülâlesi M.Ö. 206-M.S. 220) gelen bir prens Çin sülâlesinin hizmetinde bulunup, fırsattan faydalanarak Çin imparatoru Guing-di (MS; 419)'yi zorla tahttan indirip, yeni bir hanedanı kurmuştur. Han sülâlesinden gelen bu prens Sung sülâlesinin birinci imparatoru U-di (askerî imparator demektir. Hükümdarlığı MS; 420-423) oldu. U-di, Han sülâlesinin kurucusu Lio Hanedanından geldiği için, tarihte bu sülâleye Lio Sung sülâlesi ismi verilmiştir.

Sen-yüe isimli bu zat, Sung (M.S. 420-479), Çi(M.S. 479-502) ve Liang

39 Juan-juan, yani Avar'lardır. Bâzi bilginlerin görüşüne göre Juan-juan (Zo-juan veya Ju-ju) kelimesi, Moğolcadaki «Setsen. Tsetsen (Zeki, akıl veya bilgi demektir)» idi. Bk. «*Tung-hu (Tunguz) kavimi hakkında araştırmalar*» 10, *Tarih Dergisi* 23. Tokyo. Bu kelime Moğolcadaki «Juşun (kanun, unsur demektir)» idi. Bk. «*Juan-juan-juan devleti ismi ve Hakhan ünvanı hakkında araştırmalar*», *The Toyo Gakuho*, vol 13, Tokyo, Yukarıdaki notları «*Asiatic Studies in honour of Tôru Haneda*, Koyto Üniversitesi, 1950» eserinden (s. 161, n. 5) aldık.

40 Bk. Z.V. Togan, *Umumî Türk Tarihine giriş*, s. 159, 453. n. 225, 485-6. n. 39; J. Marquart, *Komanen*, s. 114.

41 Umumî Türk Tarih Kitaplığında *Ciu Şu* tam olarak vardır.

(M.S. 502-557) sülâlelerinin hizmetinde bulunmuştur. Liang sülâlesinin devrinde Şang-su-ling (İçişleri bakanı gibi bir memur)'liğe kadar yükselmiştir. M.S. 487'de imparatorun emriyle Sung Şu'yu yazmaya başlamıştır. 488 yılının 2'nci ayında bitmiştir. Bu sülâlenin tarihi bir sene gibi kısa bir zamanda yazılmıştır. Ancak *Sung Şu* kitabı, çoğu diğer kitaplardan bir araya getirilmiştir, bir derlemedir. Sen-yü'e yalnız imparator Fei-di'nin hükümdarlığından itibaren Sung sülâlesinin sonuna kadar (465-479) ki devreye ait biyografileri yazmıştır. *Sung Şu*, Çi sülâlesinin devrinde tamamlanmıştır. Ancak Sen-yü'e ta Liang sülâlesine kadar hükümetin hizmetinde bulunduğundan dolayı, bu kitap Liang sülâlesi devrinde Şen-yü'e tarafından hazırlanmış bilinmektedir.

100 cilt olan *Sung Şu*'da, *İmparatorlar Biyografisi* 10 cildir; *Önemli Şahsiyetler Biyografisi* de (c. 42-100) cilt teşkil eder. Kitaplar 30 cilt üçüncü kısım (c. 11-41) olup, *Ses* (c. 11), *Takvim* (c. 12-13), *kanun, örf ve âdetler* (c. 14-18), *müzik* (c. 19-22), *astronomi* (c. 23-26), *müneccim ve fal* (c. 27-29), *Beş Unsur* (c. 29-34), *Vilâyetler* (c. 35-38), *Memuriyetler* (c. 39-40) ve *İmparatoriçeler* (c. 41) gibi 10 kısma ayrılmıştır.

Sung Şu adlı eserin Türk tarihi bakımından önemi :

1. *İmparatorlar Biyografisinde*, Sung'lar ve Tabgaç'lar arasındaki savaşlar, Fı-fı isimli bir bozkır kabilesi ve Tabgaç'larla arasındaki savaşlar, Bao-han isimli kabilenin Sung'lara elçi gönderip, berâber Çiang'lara sefere çıkması, Siüing-nu'lardan Cü-çü-ming-şün ve Tuyuhun'ların Sung'lara elçilik göndermeleri, Tabgaç'ların Sung'lara karşı sefere çıkması, Liang-co (bugünkü Gan-su eyaletinde)'daki Siüing-nu'lardan Cü-çü'lerin Sung tebaası olması, Soğd'ların Sung'lara gönderdiği elçi, Juei-juei (Juan-juan) ve Tabgaç'ların Sung'lara elçilik göndermeleri ve Sung'ların Juei-juei'lerle birleşerek, berâberce Tabgaç'lara karşı koyma siyaseti hakkında malûmat kaydedilmiştir (c. 1-10).

2. Kanun, örf ve âdetlere ait ciltlerde, Tabgaç reisi To-ba-tao'nun emriyle pusula arabasının imâl edilmesi, askerî şapka, Siüing-nu'ları koruma gayesiyle teşkil edilmiş olan garnizon kumandanlığı ve Batı bölgesindeki U-ci garnizon kumandanlığı hakkında biraz malûmat vardır (c. 18). Müzik'e ait ciltte, Hu'larla ilgili olan bazı müzik aletleri ve dansları kaydedilmiştir (c. 19).

3. *Astronomi* cildinde, Liang-co'da Çin Seddi kuzeyinde oturan A-bi-

sj isimli bir Hu'nun diğer ülkeleri istilâ etmesi, Sien-bi'lerden A-miao-r'ın isyan etmesi (c. 23); Siüing-nu'lardan Lio ve Şj iki ailenin isyanı, Çin imparatorunun esir alınması, Kuzey Çin'deki karışıklık ve savaşlar (c. 24'de çok malûmat var); Sien-bi'lerin Çin'i istilâ etmesi, Siüing-nu'ların Çiang'lara karşı saldırması ve Çang-an şehrini ele geçirmesi, Tabgaç'ların Sung'lara karşı saldırması ve Huai-pei (bugünkü Ciang-su eyaletinin kuzeyinde)'deki dört vilâyeti ele geçirmesi (c. 26) hakkında malûmat kaydedilmektedir.

4. Beş Unsura ait ciltte, Çin sülâlesinin zamanında, âsillerin çocukları, Siüing-nu'ların ziyâfet adetlerini seviyordu (c. 30); M.S. 625 yılından sonra Hu'lara ait yatak, tabak ve sair aletler kullanılmaya başlanmıştır. Sonra an Hu'ların ketenden yapılmış sarık, bileklik ve kemerleri kullanmıştır (c. 30); Şj-lı'ya mensup olan general Gui-cing'in Siiang-yang şehrine saldırması, 390'da Ting-ling (Kırgız)'ler Ho-nan'ı istilâ etmesi, Sien-bi'lerin Çin'e saldırması, 349 yılında deprem sebebiyle Şj-hu'ya ait sarayın yanması ve yangının bir aydan fazla sürmesi (c. 31); 311 yılında Şj-lı'nın Çin başkentini ele geçirdikten sonra 100 binden fazla adamı okla öldürmesi (c. 32); 389'da Ting-ling ve Sien-bi'lerin Çin hududuna saldırması, 315'te Hu'ların Pei-di'yi istilâ etmesi, Lio-yao'nun Sii-ging'e girmesi, Sung sülâlesi devrinde (M.S. 450) Tabgaç'ların güneye doğru ta Gök ırmak'a kadar ilerlemesi (c. 33); 265'te, isyan eden barbarların bugünkü Gan-su eyaleti ve civarındaki şehirlere saldırması ve valinin esir düşmesi (c. 34) hakkında malûmat kaydedilmiştir. Türk medeniyet tarihi bakımından çok mühim bir kaynaktır. O çağda Türk yaşayış usullerinin Çin'i etkilediğini bundan anlayabiliyoruz.

5. 423 yılında Tabgaç'ların güneye, Sung imparatoru Gao-cu'nun kuzeye sefere çıkması ve Ping-çeng'da Tabgaç'ların mağlûp olması (c. 44); Tabgaç'lardan Hu-lan So-tu-cen'in güneye doğru ilerlemesi ve Sung'larla savaşları (c. 47); Sung Gao-cu'nun kuzeye sefere çıkması, Tabgaç'ların 1000 bin kişi ile Sarı Irmak kuzeyinde karargâh kurması ve aralarındaki savaşlar (c. 48'de tafsilâtı olarak anlatılmıştır); Hu'lardan Kang-hing ve diğerlerinin kabilelerini de alıp Sung'lara teslim olması, Fu-fu'ların veliahdı Hı-lien Huai'nin 30 bin asker ile berâber Çang-an'a saldırması (c. 48, 49 tafsilâtı); 450 yılında Tabgaç reisinin ordusu başında Zu-nan'a sefere çıkması, Sung imparatoru Tai-cu onunla arasındaki savaşlar, Sung Tai-cu'nun kuzeye sefere çıkması ve mağlûp edilmesi (c. 50 tafsilâtı olarak yazılmıştır); 405 yılında So-tu-cen, Hu-sj-lang isimli Tabgaç generallerinin Sü-co'ya saldırması ve savaşlar (c. 51, 52, 54, 57); 450 yılında Tab-

gaç reisi To-ba-tao'nun güneye sefere çıkması, Sung'larla savaşları ve iki tarafa gelip, giden elçiler, gönderilen hediyeler, Tabgaç reisinin Sung'lardan müzik âletleri ve satranç takımı istemesi (c. 59); Sung, Fu-fu ve Tabgaç'lar arasındaki savaşlar da (c. 61, 64, 65, 67, 68, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 82, 83, 86, 87, 88) tafsilâtli olarak kaydedilmiştir. Bunlardan 74'ncü cilt çok mühim bir kaynaktır. Bu ciltte Tabgaç reisinin güneye sefere çıkması, orduyu meydana getiren kabileler, Juan-juan'larla savaşlar (ayrıca bk. c. 88) hakkında malûmat vardır. «At», Hu ve Çin arasındaki savaşlarda en önemli rol oynayan bir vasıta olarak kaydedilmiştir (c. 82).

6. *Sui-lu*⁴² kitabı, Tabgaç'ların menşei, şeceresi, örf-âdetleri, kuvvetlenmesi, 396'da To-ba-guei'nin Uei (Wei) devletini kurması, Çin devletiyle münasebetleri, Kuzey Çin'i istilâ etmeleri, Hı-lien, Tuyuhun ve kuzey taraftaki diğer kabilelerle münasebetleri, Siüing-nu'lardan geri kalan Juei-juei (Juan-juan)'lerin Pei-ting (Beşbalık)'e hakim olması, Tabgaç'ların Sien-si'lerden Mu-zung'ları mağlûp etmesi, Yabgaç'lara ait Orta Asya'daki küçük devletin örf-âdetleri ve yerli mahsulleri, Sung'lar ve Juei-juei'lerle münasebetleri ve sâire hakkında malûmat kaydedilmiştir (c. 95).

7. Sien-bi ve Tuyuhun'lara ait kitapta, Tuyuhun'ların menşei, «kardeşlerin ayrılma» efsânesi, Tuyuhun'un batıya göç etmesi ve Gan-su ve Çing-hai (Kökö-nor)'ye yerleşmesi, kuvvetlenmesi, devlet kurması, Mu-zung Yen'i kendisine mensup olanlara kumanda edip, batıya doğru Pai-lan'a göçmesi ve Hotan'ı ele geçirmesi kaydedilmiştir (c. 96).

8. Di'lerden Yang ailesi ve Siüing-nu'lardan Lio-yao arasındaki savaş, Gan-su'daki Cü-cü'lerin menşei, kuvvetlenmesi, diğer kabilelerle savaşları ve sonradan Çin hükümetine teslim olması, Orta Asya'daki küçük devletlerin Sung'yara elçiler göndermeleri, Hı-lien, Tabgaç ve diğer kabilelerle münasebetler, Juan-juan'ların Turfan'ı işgal etmesi ve sonradan oradan kovulması ve Sung'larla münasebetler hakkında malûmatlar kaydedilmiştir (c. 98)⁴³.

7. *Nan çi şu* (Güney çi kitabı)

Nan Çi Şu, 59 cilt olup, Liang sülâlesi devrinde (M.S. 502-557) Siao-

42 *Sui-lu*, yani «Örgülü Barbar» demektir. Tabgaç'lar saçları belikli olduklarından, Sung'lar kendilerine bu çirkin ismi vermişlerdir.

43 Umumi Türk Tarih Kitaplığında *Sung Şu* tam olarak vardır.

cj-sien (M.S. 489-537) isimli bir zat tarafından diğer tarih kitaplarından malûmat toplanarak hazırlanmıştır. Siao-cj-sien, aslında Çin sülâlesinin kurucusu olan imparator Gao-d (Hü. 479-483) Siao-dao-çing'in torunu olup, Yü-çang prensi Siao-yi'nin oğlu idi. 480'de Çin imparatoru Gao-di, Şan-çao ve Ciang-yen isimli iki zatın Çi tarihi hazırlık işlerini idâre etmelerini emretti. Şan-çao, bunu bitirmeden ölmüş olduğundan, Ciang-yen onun yerine geçip, işe devam etti. Ancak yine de tamamlanamamıştı. Ayrıca Sen-yü, U-cün ve Siüng-nang isimli zatlar da Çi sülâlesi hakkında üç tarihi yazmışlardı. Siao-cj-sien de, Şan-çao ve Ciang-yen'im bitirmediği işe devam edip, ayrıca diğer tarihçilerin hazırladığı kitaplardan faydalanarak, *Çi Şu kitabını* tamamlamıştır. *Çi Şu* kelimelerinin başında «Nan» kelimesi koyulmuştur. Mânâsı «ganey» demektir. Siao hanedanı tarafından kurulmuş olan Çi devleti, bugünkü Güney Çin'de idi. Ayrıca Tabgaç devleti sonradan Çi (550-557) ve Co(557-589) isimli iki küçük devlete ayrılmıştır. Bu iki küçük devletin Kuzey Çin'de bulunuyordu. Tang sülâlesi devrinde Li-bai-yiao isimli bir zat, Kuzey Çi devleti için *Bey Çi Şu*(yâni *Kuzey Çi Kitabı*) isimindeki bir tarih yazmıştır. İki Çi'yi ayırmak için, birine «Nan» (Güney), diğerine «Bey» (Kuzey) ismi verilmiştir.

59 cilt olan *Nan Çi Şu, İmparatorlar Biyografileri* (c. 1-8), *Diğer Önemli Şahsiyetler Biyografiler* (c. 20-59), ayrıca *Kanun* (c. 9-10), *Müzik* (c. 11), *Astronomi* (c. 12-13), *Eyâlet ve Vilâyet* (c. 14-15), *Memuriyet* (c. 16), *Araba ve Elbise* (c. 17), *Talimli Fallar* (c. 18) ve *Beş Unsur* (c. 19) diye 8 kısım halinde 10 kitap (c. 9-19) vardır.

Nan Çi Şu'nun Türk tarihi bakımından önemi :

1. İmparatorlar Biyografilerinde (c. 1-8), Çi imparatoru Gao-di'nin imparator olmadan evvel 430'da kuzeye Toba(Tabgaç)'ların üzerine yürümesi, 450'da Toba reisi Toba-tao'nun güneye sefere çıkması ve bundan sonra Toba'lar ve Güney Çin'liler arasındaki savaşlar (c. 1); 480'da, Toba'ların Çi'lere ait olan Huai, Sj ve diğer yerlere sefere çıkması ve iki taraf arasındaki savaşlar (c. 2); 495-499 arasında Toba'ların Çi'ler üzerine yürümesi (c. 6); Çi sarayında Hu müzik ve dansözleriyle eğlenilmesi (c. 4, 8) ve 502'de, Çi hanedanından gelen Bo-yang prensi Bao-yin'in Toba'lara teslim olması (c. 8) hakkında malûmat kaydedilmiştir.

2. Kitaplarda, Hu müzisyenleri (c. 11); Güney Çin ve Toba devleti arasındaki hudut vilâyetleri (c. 14, 15); Çin sülâlesinden (M.Ö. 255) kul-

lanılmış olan Çin devleti mühürünün Hu'ların ellerine düşmesi (c. 17); ve Toba'ların Güney Çin'e sefere çıkması (c. 19) hakkında bilgi verilmiştir.

3. Diğer Önemli Şahsiyetler Biyografilerinde, isyan eden general Siüean-tu Toba'larla berâber Huai ve Sj isimli yere saldırması (c. 24, 27, 28, 29, 30); Hüai nehrinin kuzeyinde Çi'ler ve Toba'larla arasındaki büyük savaşlar ve 480'de Toba'lardan Liang prensinin 20 tümen askerle Çi'lere karşı sefere çıkması (c. 25, 27, 29 tafsilâtli olarak); 487'de hudutta oturan Toba'ların Çi'lere karşı isyan etmesi, 493, 495'de Toba'ların Çi'lere saldırması, 498 ve 499'da Çi ordusunun kuzeye doğru Toba'ların üzerine yürümesi (c. 26, 27, 28, 41, 44, 49, 51); Hu oturduğu (c. 31, 32); Çi ve Toba'ların arasında gidip gelen elçilikler (c. 34, 41, 48); Çi'lerin Toba'lara karşı koymak için aldıkları tedbirler ve savunma düşünceleri (c. 41, 49) anlatılmıştır. Bunlardan en mühim kısımlar 25, 27, 29, 30, 51 ciltlerdedir. Ayrıca c. 37 ve 38'de Çi'lerden isyan edenlerin Toba'lara kaçması hakkında az malûmat vardır.

4. 57 cilt olan *Uei(Wei) Barbarı Kitabı* çok önemlidir. Bu kitapta, Toba'ların Siüing-nu'lardan gelmesi, atalarının menşei, şeceresi, devletin kurulması, kuzey bölgesinde kuvvetlenmesi, kuzey bölgesindeki diğer bozkır kabileleriyle münasebetleri, inşa edilmiş başkent ve sarayları, yaşayışları, dinî törenleri, yazıları, memuriyetleri, yemekleri, inşaat işleri, araba usulü, Çin, Sung ve diğer Güney Çin'deki devletlerle savaş-barış münasebetleri, siyasi ve askerî faaliyetleri, Kuzey Çin'i idâre etmesi, Budizm dinini kabul etmesi, Budist ve Taoistler arasındaki mücadeleler (479'da) ve nihayet Çin'lileşmesi ve Çin soyadını kabul etmesi hakkında malûmat verilmiştir. Bilhassa bazı memuriyet ünvanları bugünkü Türkçeye göre çok az bir değişiklikle kaydedilmiştir. Bunun Türk dili bakımından çok önemi vardır. Ayrıca kaynakta T'u-ko Hu(Türkçe okunuş: Tu-gı Hu) kelimeleri geçmiştir ki, Tu-gu Hu, belki «Türk Hu» olabilir. Türk ismi belki Çin kaynaklarından ilk defa burada geçmiştir.

5. Kore'ler, Uei(Toba) ve Güney Çin'deki devletlerle arasındaki münasebetler, on yirmi tümenlik Uei ordusunun Kore yarımadasına sefere çıkması hakkında malûmat cilt 58'de kaydedilmiştir. Juan-juan'ların menşei, Toba'ların Çin Seddinin içine girdikten sonra, Juan-juan'ların onların eski yerini işgal etmesi, Juan-juan'ların hayat ve yaşayışları, devamlı olarak Sung ve Çi'lerle işbirliği yapıp, Toba'lara karşı saldırması, 479'da 30 tümenlik Juan-juan ordusunun Toba'ların üzerine yürümesi, Kırgız'ların Juan-juan'lara karşı saldırması, Juan-juan'ların güneye göç etmesi, Çi'ler ve Juan-juan'larla arasındaki elçilik heyetleri hakkında bilgiler kaydedilmiştir.

(c. 59). Ayrıca Ho-nan barbarının menşei, örf ve âdeti, Uei ve Güney Çin'deki devletlerle münasebetleri malûmat verilmiştir (c. 59)⁴⁴.

8. *Liang Şu* (Liang kitabı)

Liang Şu, Tang sülâlesi devrinde Yiao-sj-lien (doğum tarihi: Liang devri-öl: 637) isimli bir zat tarafından çeşitli kitaplardan malûmat toplanarak hazırlanmıştır. Yiao-sj-lien'in babası Liang-ça, Cen sülâlesi 557-589) devrinde Li-bu Şang-şu (İçişleri Bakanı) oldu. Yiao-sj-lien önce Sui sülâlesi (581-617) devrinde prens Dai'nin yanında okuma memuru olmuştu. Tang imparatorluğu kurulduktan sonra, (629'da) imparator Tai-cung'un emriyle, Başvezir Uei-cing ile berâber Liang ve Cen tarihlerini yazmaya başlamıştı. Aslında Liang ve Cen tarih kitapları Liang ve Cen sülâleleri devrinde tarih memuru olan Yiao-ça tarafından yazılmıştır. Ancak işi bitirmemiş ölmüştü. Yiao-sj-lien de diğer kaynaklardan faydalanarak, babasının bitiremediği işi tamamlamıştır.

Liang Şu, 56 cilt olup, *İmparator Biyografileri* (c. 1-6) ve *Diğer Önemli Şahsiyetler Biyografileri* (c. 7-56) diye iki kısma ayrılabilir.

Liang Şu'nun Türk tarihi bakımından önemi :

1. İmparator Biyografilerinde, 495'de Toba ordusunun Güney Çin'e sefere çıkması (tafsilâtli olarak) Liang devletinin kuruluş zamanında Toba'lara karşı barış siyaseti, Tuyuhun, Kuça, Hotan, Juan-Juan, Pers ve diğer ülkelerden gelen elçilik heyetleri, Liang ve Toba devletleri arasındaki savaşlar, Toba'ların iç kavgası ve Liang devletine teslim olan prensler, valiler ve diğer büyükler, Liang ordusunun kuzeye sefere çıkması, Liang devletinin Toba'lara karşı «parçala-idâre et» siyaseti, Uei devletinin Doğu ve Batı Uei diye ikiye ayrılması ve iki Uei'nin Liang ile münasebetleri hakkında malûmat kaydedilmiştir (c. 1-6).

2. Diğer Önemli Şahsiyetler Biyografilerinde :

a — Batı Uei ordusunun Cing-co şehrini ele geçirmesi (c. 8), 494-498 yılları arasında Liang sülâlesinin kurucusu Gao-cu'nun Uei ordusu ile yaptığı savaşlar (tafsilâtli olarak c. 9), Sung sülâlesinin 420-479) son zamanında, isyan eden Sung valisinin Toba'lardan yardım istemesi, Uei ordusunun Sj-co ve Cin-co vilâyetlerine saldırması (mühim bir kaynak c. 10),

44 Umumi Türk Tarih Kitaplığında *Nan Ci Şu* tam olarak vardır.

Uei ordusunun Nan-cing, Liang-co şehirlerine sefere çıkması (c. 11), Toba prenslerinden Yüan-ying'in Güney Çin'e sefere çıkması (c. 16, 17, 18, 19, 23, 28. Bunlardan c. 17 ve 18 mühim ve tafsilâtlı), 505 ve 547 de Liang ordusunun Kuzeye doğru Toba'lara karşı saldırması (c. 22), Uei ve Liang'ları arasında karşılıklı gidip-gelen elçilik heyetleri (c. 25), Uei ve Liang'ler arasındaki savaşlar (c. 28, 29), Toba'ların iç savaşları, Uei prenslerinin Liang'lara teslim olması (c. 32, 38, 39, bepsi mühim), Toba'lara tabi olan Ho-cing isimli bir zatin isyanı, Kuzey ve Güney Çin ile Doğu Uei'ler arasındaki münasebetler, Liang ve iki Uei ile arasındaki münasebetler (c. 41, 42, 46) hakkında bilgi verilmiştir.

b — Yabancılara ait Biografilerinde, Turfan, Hotan, Kuça, Keşmir, Yarkend ve diğer Orta Asya'daki küçük devletlerin siyâsî, coğrafi, menşei, yerli mahsuller, örf-âdet, dinleri ve sair bilgiler kaydedilmiştir. Siüing-nu'lardan gelen Cü-çü(Kençek?)'lerin Turfan'ı ele geçirmesi, Juan-juan'ların menşei, örf-âdeti, 479'da 300 bin süvari ile Toba'lara saldırması, Güney Çin ile münasebetleri ve Kırgız'lar tarafından mağlûp edilmesi hakkında malûmat verilmiştir (c. 54).

c — Liang'lara teslim olan âsi Toba prensleri, Toba'lara kaçan âsi Liang prensleri ve Batı Uei'nin Ba-şu(bugünkü Sî-çuan eyaleti)'ya saldırması hakkında haberler vardır (c. 55). 56'ncı ciltte ise, Toba'lara karşı isyan eden Ho-cing'in biyografisi vardır. Çok mühim bir kaynaktır. Bu biyografide, Uei sülâlesinin son zamanında Toba'lar arasındaki iç kavgalar, Kuzey ve Güney Çin arasındaki münasebetler, Toba'ların son devrindeki askerî durum v.s. hakkında malûmat verilmiştir⁴⁵.

9. Çen şu (Çen kitabı)

Çen Şu, 36 cilt olup, Tang sülâlesi devrinde Yiao-sj-lien isimli bir zat tarafından Tang imparatoru Tai-cung(hükümdarlığı: 627-650)'un emriyle hazırlanmıştır. Çen sülâlesi (557-588), Çen-ba-sien (hükümdarlığı; 557-560) isimli bir Güney Çin'li tarafından Güney Çin'de kurulmuş küçük bir devlettir. Bundan evvelki Güney Çin'de devlet kuranların hepsi Kuzey Çin'li idiler. Çen sülâlesi tarihinde Kuzey Çin'de bozkır kabileleri ile ilgili malûmat çok azdır. Çen Şu'yu, ancak *İmparatorlar Biografileri* (6 cilt) ve *Diğer Önemli Şahsiyetler Biografileri* (30 cilt) diye iki kısma ayrılabilir.

45 Umumi Türk Tarih Kitaplığında *Liang Şu* tam olarak vardır.

Çen Şu'nun Türk tarihi bakımından önemi :

1. İmparatorlar Biografilerinde (c. 1-6), 557'de, Çen'lerin kuzey Çin'de Sien-bi'lerden Yü-uen hanedanı tarafından kurulan Co sülâlesi 557-581)'ne mensup olan general Du-gu-şing ve Hi-zuo-dun'u mağlûp etmesi (c. 3, 10) ve 567'de 20 bin piyade ve süvari ile Güney Çin'e sefere çıkan Co generali Çang-hu Kont olan To-ba-ting'i yenmesi (c. 4) hakkında tarihî malûmat kaydedilmiştir. Bu üç general Toba'lardandır.

2. Diğer Önemli Şahsiyetler Biografilerinde, 569 da Çen generali Siiiao-mı-kı'nın Çen ordusunun kuzeye seferinde, 100 bin askerle kendisine karşı çıkan Çi sülâlesi⁴⁶'ne mensup general Yü-po-nu⁴⁷'yu mağlûp etmesi (c. 31), cilt 34'te Toba sülâlesinin son zamanında Kuzey Uei sülâlesinin Doğu Uei (534-550) ve Batı Uei (535-556) diye ikiye ayrılması, Hu'laşmış Çin'li Gao ailesinin Doğu Uei devletine yardım edip, Çin'lileşmiş Sien-bi'lerden Yü-uen ailesinin atı Uei devletini müdafaa etmesi hakkında malûmat vardır⁴⁸.

46 Çi sülâlesi, yani Bey Çi sülâlesi (Kuzey Çi sülâlesi demektir) 550-577 yılları arasında yaşamış Kuzey Çin'de küçük bir devlettir.

47 Bu general da Toba'lardandır.

48 *Çen Şu*, Umumî Türk Tarih Kitaplığında tam olarak vardır.